

Зоран Стефановић
"Пројекат Растко", Београд

ЦИВИЛИЗАЦИЈСКЕ ВРЕДНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА ЋИРИЛИЦЕ на примеру јужнословенских култура и њиховог Интернета

Саопштење прочитано на стручно-научном скупу
САВРЕМЕНЕ ИНФОРМАЦИОНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ – ИНТЕРНЕТ И ЋИРИЛИЦА
(Српски језик, писмо и култура у савременим информационим технологијама)
Бијељина, Република Српска/БиХ, 25. новембар 2003.

Питање судбине ћириличног писма у информатичкој цивилизацији више зависи од стајне тачке онога ко покушава да да одговор, него од стварног стања. Разлике типа „да ли је чаша допола пуна или допола празна“ могу се видети чак и упоређујући пера аутора који долазе из истог културног хабитуса, чему су најбољи пример разлике у закључцима уваженог колеге Александра Раковића и моје маленкости. Ипак, ова врста контрадикторности је по мени више знак виталности једног феномена, него његовог ишчезавања.

Информатичка цивилизација донела је импресиван и радујући импулс судбини ћирилице, и то онакав какав нисмо видели још од XIV века. Подсетио бих да је супремација ћирилице у XX веку у неким културним окружјима, изазвана агресивношћу СССР, често доносила ћирилицу имиџ какав сада почиње да има енглески језик, кога антиглобалисти чешће и некорисно повезују са канцерогеном храном из ресторана брзе хране, него са Шекспиром и демократијом. Са крајем Хладног рата скупљање некадашње „руске“ империје довело је до утиска о замирању ћирилице. То би се можда делимично и обистинило да човечанство није доживело своју трећу технолошку револуцију: након неолитске и индустријске, средином деведесетих година XX века ушли смо у информатичку цивилизацију.

Нервни систем те цивилизације, Интернет, довео је до толиког умножавања ћириличких материјала да не постоји историјски пример за такву прогресију. Овакав тренд може само јачати, колико год да песимистички дух српске културе може привремено да сумња у овај податак.

Како то у пракси изгледа, показује груба процена да је Интернет Русије, Украјине и њиховог окружења апсолутно најбогатији регионални интернет на свету по количини бесплатних културних садржаја, укључујући и такве феномене као што је библиотека Максима Мошкова са 20.000 књига на руском језику. Ситуација у источнијем ареалу има своје сразмерно једнаке парњаке у ЈИ Европи: у Бугарској то је Литер.Нет и мноштво других дигиталних колекција, српски „Пројекат Растко“ је највећа славистичка е-библиотека у Европи (за чије постојање, по новим истраживањима, у неким земљама зна чак око 80% светских студената србистике), а један од највиталнијих аспеката македонског културног идентитета је управо Интернет. У случају српске културе, апсолутно поуздано се зна да три четвртине свих стратешких културних материјала на Интернету иде оригинално на ћирилицу, а најчешће и са верзијом на латиници.

Све ово показује да у свим пољима где се преплиће врхунска технологија са најобразованијим слојем и релативно млађим генерацијама – ту ћирилица има своје традиционално стабилно место као и у претходном миленијуму, ширећи се, па чак и доприносећи интеграцији европске културе са ареалима индијске или кинеске цивилизације.

Одакле онда друштвени сукоби, и зашто се локалне културе осећају угрожено, као што то српска култура понекад осећа?

Разлози су геополитичке и социополитичке природе. Геополитичке — зато што сви културни системи који имају универзалне амбиције неминовно имају и одређену политику према локалним језицима и писмима. Затворенији су они системи који у свом основу имају било какву хијерархију вредновања језика и писама, за шта је пример римокатоличка црква, док су отворенији они којима су друштвени а не културни феномени основно поље ширења (либерализам, социјализам, православно хришћанство). Преведено на језик моћи:

Римокатоличка црква тешко може да се одрекне системске прозелитске одлуке преимућства латинског језика и писма, јер било какво суштинско давање важности локалним језицима и писмима одузима импулс из руку Свете столице и даје га локалним заједницама. Због тога пословична крутост Римокатоличке цркве према ћирилици (глагољици итд) у ствари крије суштински доктринарни проблем који задире у питање могућег поновног јединства хришћанске цркве. Лично не сматрам да је умесно даље доливати уље на ватру ове ноторне чињенице, али ни снижавати због тога општеприхваћене глобалне стандарде о равноправности светских култура и писама.

Оријенталисти би можда могли посведочити да се слична група питања поставља и у односу ћирилице и ислама, али слутимо да су ту и проблем и опције другачије природе.

На другој страни, универзалистички системи који су надкултурни, односно цивилизацијски, у својој суштини често могу да буду фактор подстицања ћирилице и других писама/језика, упркос својој повременој агресивности. Пример крсташке песнице Новог светског поретка - војске Сједињених америчких држава - показује да у њој често налазимо много скрупuloзнијег поштоваоца локалних традиција, па и саме ћирилице, него што су то „дивилније“ установе, попут ригидног а често и културно увредљивог Хашког трибунала.

На микроплану, дакле оном социополитичком, у ћириличким друштвима налазимо пресликану геополитичку ситуацију, али овог пута комбиновану са (не)флексибилношћу локалног културног модела. Занимљив транзициони феномен можемо пратити у Украјини, Србији и Македонији, уз нешто мање драстичне трендове у другим ћириличким културама. На једној страни, у свим поменутих државама/друштвима апсолутна већина бирача (у српском случају најчешће трочетвртинска) редовно се на изборима изјашњава за традиционалне прекомунистичке културне моделе (независно од идеологије понуђених странака), али изабрана политичка елита често себи детињасто дозвољава да игнорише ово - и нагонско и свесно - опредељење бирача. У србијанском транзиционом случају антићириличка агресивност је забележена средином 90-их највише под утицајем Југословенске левице, као и почетком XXI века, када је коалициона постмилошевићевска Влада Србије мање или више дозволила да многе од малих партија у њеном саставу, користећи привремени монопол, игноришу Устав, закон и основну локалну писменост. Овај феномен, толико противприродан и противзаконски, није само резервисан за странке које су експонент страних утицаја (понекад расистичких и шовинистичких) према локалним народима, већ често долази и од оних странака које се заклињу крокодилским сузама у српску културу и „свету ћирилицу“. У српском случају¹, може се рећи да не постоји странка која се није у потпуности компромитовала на културном плану, било чињењем, било нечињењем. Међутим, тај проблем је решив елементарно синхронизованом друштвеном акцијом за бојкот влада и странака које нису у стању да поштују права културних група, међународних стандарда или локалних закона, али и онедавним трудом многих србијанских странака на овом пољу, које је претходних година третирано као ефемерно.

Много веће дилеме него што су то транзиционе муке, представљају питања о смислу и употребљивости данашњих и будућих културних платформи, а српска култура није ту никакав изузетак, јер глобализацијска шизофренија ионако тресе цео глобус.

¹ А можда помало и македонском и украјинском.

У случају српске културе важно је да је почео да ишчезава један феномен који је започет ширењем Немачке и Аустро-Угарске на Балкан у другој половини XIX века² а експлодирао совјетским окупацијским импулсом Титовом режиму. Тај феномен се укратко своди на то да је арбитарним одлукама генерална католичка култура „Југословена“ постала „хрватска“, а српска сведена на православну, са муслиманском културом као сивом „ничијом“ зоном која последњих година покушава да из одређене политичке и културне различитости себе дефинише етнички (дакле, ван корпуса српске), као засебна нација - бошњачка.

Не споримо елементарну демографску чињеницу да је главни штокавски корпус унутар хрватске културе највећим делом настао од српске католичке популације, нити да има ироније у чињеници да кајкавски („словински“) Загреб сада поучава штокавштину једно Сарајево, већ бисмо скренули пажњу правим или наводним заступницима српске културе да њихова забринутост није јединствена.

Процес распадања нефлексибилних ексклузивистичких култура, као и трансформација оних гипкијих, јесте универзални феномен који можемо пратити и у блиском окружењу. Тзв. култура „црногорске нације“, толико злочиначки наметана још од "пацијих гробаља" из II светског рата, убрзано доживљава очекивану ретардацију, у толикој мери да цепа културно ткиво данашње Црне Горе не више ни на племена, већ на родове и братства.³ Феномен „црногорске нације“ умире, изнова природно изнедрујући локалну српску културу (уз све регионалне специфичности Брда, Боке, Старе Херцеговине...) исто онако силовито како су у XIX веку, приликом присаједињења кнежевине Петровића, спаљиване предивне васојевићке ношње, да би се увеле оне које данас знамо као „црногорске“. Ту ренесансу у Црној Гори доживљава и српскоисламска култура као и албански културни корпус.⁴

Такође, и то у далеко већој мери него српска, због различитих разлога дубоко су угрожене култура муслимана/Муслимана/мухамеданских Срба/Бошњака, па и култура Македонаца, што српској култури као сродничкој поменутих двома намеће многе конкретне дилеме. Некорисно је и врло опасно да данашња српска култура доприноси тој "комшијској" угрожености активистичким наметањем било какве агенде (која се на крају сведе на геополитичку агресивност), не из разлога неке апстрактне политичке коректности, већ што се тиме замућује процес дефинисања будуће српске културе, те подстиче ланчана реакција узајамног негирања и супротстављања. Не само да српска култура постоји у мултикултурном окружењу, **већ је и сама мултикултурни хибрид**, и логично је да поштујемо разлике тамо где постоје, без неумесних и опасних политичких покушаја "преваспитавања" и "освешћивања" оних етнокултурних или народних група које се труде да учврсте свој национално-политички идентитет. Сродство се не може избрисати, али ни разлике.

Ако је за утеху, по принципу клатна, чак и такве ултраексклузивистичке и наизглед монолитне заједнице, попут римокатоличко-хрватске или албанске, морају проћи кроз период екстремне разградње и глобализацијског редефинисања.

Очигледно је да на трајност могу да пледирају само оне локалне културе које већ делимично поседују гипкост универзалних вредности (што год то значило) унутар свог колективног нагона и свести. На дуже стазе не постоји војни савез или верска интернационала која може заштити локалне културе, па ни српску, од овог највећег, ако хоћете – Божијег – испита.

Мада се тај процес не може предвидети или контролисати, он се може култивисати. Српским културним параноцима, а и свим балканским, препоручујем да преиспитају своје баштице и упореде их са комшијским, па ће им онда бити јасније за шта се боре, као и где је танана

² "Цео Југоисток је наше игралиште", као што је то недавно произашло из новотворене немачке архивске грађе.

³ Баш као што је то пре седам деценија и предвидео Владимир Дворниковић у "Карактерологији Југословена".

⁴ Хрватска култура у Боки, као најновији феномен започет аустро-угарском окупацијом, тек треба да се дефинише као трајна или не, јер је настала скоро искључиво на недавној политичко-конфесионалној одлуци.

граница између заштите својега (тамо где заслужује заштиту), а где почиње угрожавање "комшијског" или "братског".

Пошто је данас велики исламски празник, Бајрам, занимљиво је барем поменути један од феномена од великог значаја за српску културу, за који још не знамо како да се поставимо: зашто се елитна култура муслимана српског језика тако лако одрекла ћирилице, нарочито последњих година када се латиница узима као застава нације у настајању? Та очигледна дистанцираност нашег ислама од српске културе своје главне одлике има ван граница очигледног. Није само реч о ликујућем и детињем историјском парадоксу да два ексклузивистичка универзализма као што су ислам и римокатолицизам тешко да могу суживети, док ислам и православно хришћанство могу барем технички, већ о једном много животнијем питању: шта добија интелектуално Сарајево када се са ћириличким писмом тако лако одриче и четири или једанаест векова директног културног континуитета, до већ скоре тачке када ће им потомци моћи лако да читају сваку светску или исламску баштину изузев своје предачке? Ја немам одговор на то, а плашим се и да ова генерација било којег културног круга још није у стању да се објективно и изнијансирано бави овим питањем.

Са друге стране, у бици за писмо и идентитет, и данашња ужесрпска култура (у ствари, њен православно корпус) чини страховите превиде и самоогрешења⁵: са једне стране постоји изравно и неуго одрицање и потирање свог исламског или католичког идентитета (Ферхадију је саградио Србин Соколовић, а Дубровник је до скоро био романско-српски хибрид) а тиме и блиске популације, а са друге један зачуђујући недостатак занимања са феномене култура и цивилизација које стоје иза других конфесија, што је необично и скоро патолошки за једну ипак гипку и лако асимилиујућу културу као што је српска.

Рецимо, београдска оријенталистика је, спољним идеолошким разлозима, скоро застала са 1945. у многим важним питањима и то унутар културе коју са персијском и пакистанском веже и више од индоиранског порекла, са арапском више од заједничке српске/словенске судбине у Малој Азији, Северној Африци и Маварској Шпанији, са турском на много шире начине него што је то окупација, а која поврх свега има унутар себе један од највећих живих исламских корпуса унутар европске културе. Као и са претходним питањем, и овде само можемо наслутити потпитања, али не и одговоре које ћемо можда добити истраживањем.

Срећом, наши комплекси око порекла сада се прилично лако разрешавају захваљујући космичкој брзини којом се развија модерна палеогенетика, палеолингвистика и археологија, доносећи и неке необичније претпоставке него што смо то могли да замислимо: попут нових доказа горњопалеолитске, мезолитске или неолитске аутохтоности протословенског и протосрпског становништва на Балкану.⁶

На свакодневном, животном, плану неки друштвени токови се већ наслућују. Однос словеначке и хрватске културе према ћирилици биће можда и бржи и са више поштовања него у самим ћириличким друштвима.

Један од разлога за ово биће и немогућност продаје било какве робе чије декларације нису по домаћим и светским стандардима и законима, што мале извозничке земље као Словенија или Хрватска просто не смеју да ризикују као чинилац смањене продаје на сродним и знатно већим ћириличким тржиштима.

⁵ На шта већ годинама упозорава проф. Дарко Танасковић.

⁶ Говорећи о новијим доказима о "аутохтонизму" европског и балканског становништва: у лингвистици су нарочито битни резултати истраживања М. Алинеа и О. Н. Трувачова, у генетици мреже светских тимова под вођствима Кавали-Сфорце и Б. Сајкса, у археологији Д. Срејовића и Ђ. Јанковића итд. Од новијих радова на (српско)хрватском језику вредно је пажње дело: Jurić, Ivan, Genetičko podrijetlo Hrvata: etnogeneza i genetička otkrića, Zagreb, vlastita naklada, 2003; без обзира на неке интерпретације података о којима се може дискутовати.

Што се тиче српске културе и њених регионалних заједница, поред свих аргумената да не постоји ниједан разлог одрицања од ћирилице или нарушавања њене стандардности, додао бих још један, крајње прагматичан.

Чињеница је да су скоро све српске заједнице које су преузеле искључиво латиницу – асимиловане за мање од три генерације где год су на свету обитавале.⁷ У националном макропланирању не постоји дословно ниједан економски, културни, политички или друштвени разлог да се допусти да се милијарде долара наших пореских обвезника, инвестираних у генерације које су у напону биолошке и друштвене снаге, истопе са асимилацијом истих тих генерација.

За разлику од многих уважених колега, ја сам при ставу да српски језик има више писама од којих је свако "српско", у зависности од социокултурног контекста. По томе српска култура није изузетак, али је совјетоидно стање тзв. „два стандарда“ погубно, јер се тиме један корозивни (латинички) успоставља на штру једног већ проверено благотворног – ћириличног.

Уз прецизну свест о обавезном постојању стандардне ћириличне верзије, мислим да се не треба бојати опита аутоматизоване транскрипције и транслитерације, јер српски може да користи које год писмо хоће ако то животна потреба или културно-друштвени контекст тражи. Рачунарски транслитератори за арапско, хебрејско, индијска или друга писма на ћирилицу или обрнуто, данас могу делују као бизарна егзибиција, али би пажљивија разрада модела могла да покаже њихову културну и друштвену корисност као помоћно средство, нарочито с обзиром на чињеницу да правила читања међународног фонетског алфабета нису увек блиска најширем кругу корисника. Мали опит са аутоматском транслитерацијом латиничких словенских језика на ћирилицу⁸ и обрнуто – макар то значило и прављење додатног сета ћириличких знакова, попут оног за кашупски – показао би да нам узајамна читљивост, разумевање, а можда и говорење словенских и других језика може да порасте захваљујући Интернету на овај чудан, али једноставан начин.

Такође, упечатљива револуција у развоју машинског превођења већ доноси преко Интернета револуционарну лакоћу размене информација. У току је прављење гигантских електронских корпуса на ћириличким и свим другим језицима, као и установљавања "Подухвата светског превођења". Елеганција ћирилице као словног система сигурно ће олакшати оно што је неминован глобализацијски процес, укључујући корак даље, онај који нам нуди могућност вештачке интелигенције, али и свих могућности сингуларитета, где долазимо до границе где се мора говорити језиком богословља, а не социологије.

То нас доводи и до духовног аспекта постојања нашег писма.

За оне склоније поетизованим дефиницијама, подсетио бих да одлука да се Словенима кроз мисију Ћирила и Методија понуди хришћанство **на словенском језику и писму** крије у себи једну последицу која је **надконфесионална**, и дословно има глобалне и вечне импликације, чак и метафизичке. Овим чином Византија је надишла сопствену ускогрудост и себичност, и направила преседан који гарантује сваком чељадету на планети право на сопствени језик и писмо – сопствени дух.

Овим је ћирилица постала очигледна **глобалистичка** застава, и својим постојањем штити и сва друга писма и њихове језике (читај: културе) на планети, укључујући чак и оне са најдубљим коренима, попут кинеске или индијске.

⁷ Изузевши Дубровник, који је практично дефинитивно похраћен тек са 1945.

⁸ Идеја ливисте Душана Владислава Пажђерског.

Тиме је ћирилица добила додатно на значају, поред свих оних претходних особина које дели са другим сродним писмима: корене у знаковима горњег палеолита ЈИ и И Европе, симболичкој геометрији мезолита Лепенског Вира, системом знакова винчанског неолита, групама балканско-блискоисточних писама па све до алфабета, абецета и азбука наших дана.

Ближи се дан кад ћемо на основној европској јединици информације - новчаници евра - видети и ћирилични језик. Тог дана имаћемо формалну системску потврду цивилизацијске вредности ћирилице и оног Павићевог става да „Европа не може ходати без своје друге ноге“.

Али се такође тада присетите и да су ограничења ћирилице искључиво она које јој наше уске културе, уске свести и наша прозелитска агресивност могу учитати.

И то без икакве објективне кривице те лепотице међу писмима.

Дашка савршености у културама Човека.